e-ISSN 3060-5059
DOI: 10.67227

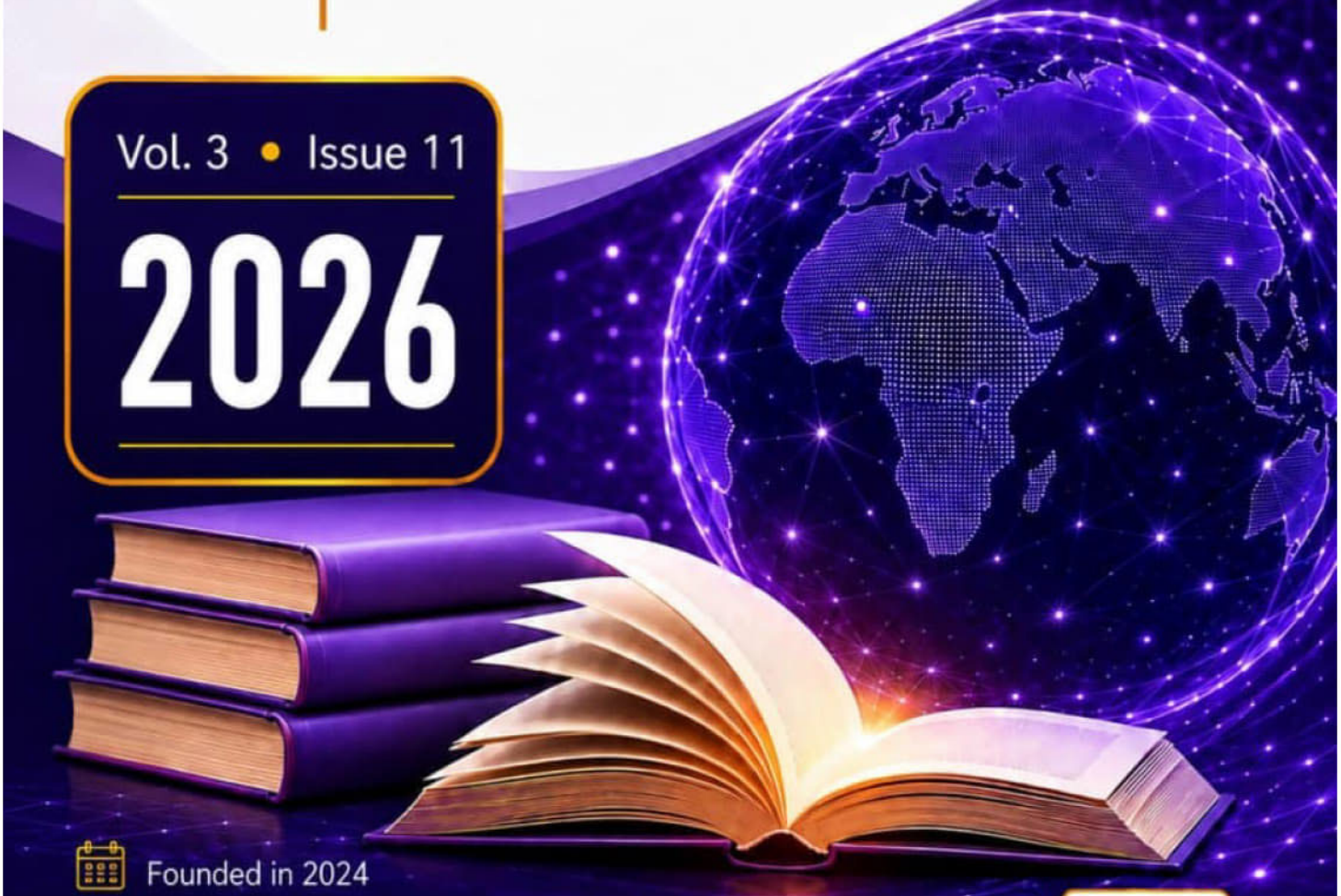
IJTIMOIY-GUMANITAR SOHADA ILMIY-INNOVATSION TADQIQOTLAR

ILMIY METODIK JURNAL

Scientific and Innovative Research in Social and Humanitarian Studies

Vol. 3 • Issue 11

2026

Founded in 2024

publishscience.uz | publish_science_journal@mail.ru

PEER REVIEWED • OPEN ACCESS

ISSN 3060-5059 (Online)
Article / Original paper https://doi.org/10.67227/thg0yr91

"NUTQ" VA "TAFAKKUR" TUSHUNCHALARINING PEDAGOGIK TALQINI

Sidiqova Yulduz Sobirovna
Osiyo xalqaro universiteti, o'qituvchi.
e-mail: yulduzsobirova048@gmail.com **ORCID**: https://orcid.org/0009-0004-4557-8735

Annotatsiya.
Maqolada o'quvchilarning nutqi va tafakkurini rivojlantirish masalasi pedagogik-metodik muammo sifatida tahlil qilingan. Nutq va tafakkurning o'zaro bog'liqligi L. S. Vigotskiy, A. N. Leontyev, J. Piaje, J. Bruner, E. Sepir, Sh. Rahmatullayev kabi olimlarning qarashlari asosida qiyosiy o'rganilgan hamda har bir yondashuvning afzalliklari va cheklovlari ko'rsatilgan. Tahlil natijasida "nutq" va "tafakkur" tushunchalarining kognitiv, psixologik, ijtimoiy-madaniy va neyrobiologik jihatlarini qamrab oluvchi mualliflik ta'riflari taklif etilgan. Umumiy o'rta ta'lim jarayonida nutq va tafakkurni uyg'un rivojlantirishning ahamiyati asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: nutq, tafakkur, ichki nutq, kognitiv rivojlanish, nutq faoliyati, tanqidiy fikrlash, neyropedagogika, umumiy o'rta ta'lim, metodika.

ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ПОНЯТИЙ «РЕЧЬ» И «МЫШЛЕНИЕ»

Сидикова Юлдуз Собировна
Азиатский международный университет, преподаватель.

Аннотация.
В статье рассматривается проблема развития речи и мышления учащихся как педагогико-методическая задача. Взаимосвязь речи и мышления исследуется в сравнительном аспекте на основе научных взглядов Л. С. Выготского, А. Н. Леонтьева, Ж. Пиаже, Дж. Брунера, Э. Сепира, Ш. Рахматуллаева и других учёных. Выявлены преимущества и ограничения каждого из рассматриваемых подходов. По результатам анализа предложены авторские определения понятий «речь» и «мышление», охватывающие когнитивные, психологические, социокультурные и нейробиологические аспекты. Обоснована значимость гармоничного развития речи и мышления в процессе общего среднего образования.

Ключевые слова: речь, мышление, внутренняя речь, когнитивное развитие, речевая деятельность, критическое мышление, нейропедагогика, общее среднее образование, методика.

PEDAGOGICAL INTERPRETATION OF THE CONCEPTS OF "SPEECH" AND "THINKING"

Sidiqova Yulduz Sobirovna
Asia International University, Lecturer.

Abstract.
The article examines the development of students' speech and thinking as a pedagogical and methodological issue. The relationship between speech and thinking is comparatively analyzed based on the theoretical perspectives of L. S. Vygotsky, A. N. Leontiev, J. Piaget, J. Bruner, E. Sapir, Sh. Rahmatullayev, and other scholars. The advantages and limitations of each approach are identified. Based on the analysis, the author proposes original definitions of the concepts of "speech" and "thinking" that encompass cognitive, psychological, sociocultural, and neurobiological dimensions. The importance of the integrated development of speech and thinking in general secondary education is substantiated.

Keywords: speech, thinking, inner speech, cognitive development, speech activity, critical thinking, neuropedagogy, general secondary education, methodology.

Kirish. Nutq va tafakkur inson ongining asosiy tarkibiy qismlari bo'lib, ular o'zaro uzviy bog'liqlikda rivojlanadi. Nutq fikrni tartibga solish, uni boshqalarga yetkazish va anglash vositasi bo'lsa, tafakkur bilimlarni qayta ishlash, mantiqiy aloqalarni o'rnatish va muammolarni hal qilish jarayonidir. Biri ikkinchisisiz to'laqonli shakllana olmaydi: inson o'z fikrini so'z bilan ifoda eta olmasa, uni to'liq anglashi ham qiyinlashadi; tafakkur yetarli darajada rivojlanmagan bo'lsa, nutq ham mavhum va tushunarsiz bo'lib qoladi.

Zamonaviy ta'limda o'quvchilardan nafaqat bilimlarni o'zlashtirish, balki mustaqil va tanqidiy fikrlash, o'z nuqtayi nazarini asoslab bayon qilish ham talab etiladi. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonunida ham ta'limning asosiy vazifalaridan biri sifatida mustaqil fikrlaydigan, ijodkor shaxsni tarbiyalash belgilangan [10]. Bu vazifani bajarishda nutq va tafakkurni uyg'un rivojlantirish hal qiluvchi ahamiyatga ega. Shu bilan birga, pedagogik va psixologik adabiyotlarda "nutq" va "tafakkur" tushunchalariga turlicha ta'riflar berilgan. Ularning har biri hodisaning muayyan jihatiga urg'u beradi, bu esa metodik ishlanmalar yaratishda yagona nazariy asosni tanlashni qiyinlashtiradi. Tadqiqotning maqsadi — nutq va tafakkurning o'zaro bog'liqligiga oid asosiy ilmiy yondashuvlarni qiyosiy tahlil qilish,

ISSN 3060-5059 (Online)

ularning afzalliklari va cheklovlarini aniqlash hamda o‘quvchilar nutqi va tafakkurini rivojlantirish metodikasi uchun nazariy asos bo‘la oladigan mualliflik ta’riflarini taklif etish.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Nutq va tafakkur munosabati psixologiya, tilshunoslik va pedagogikaning markaziy masalalaridan biridir. L. S. Vigotskiy “Tafakkur va nutq” asarida nutqni tafakkurni tashkil etuvchi asosiy mexanizm deb hisoblagan va ichki nutqning fikr shakllanishidagi rolini asoslab bergan [1]. A. N. Leontyev nutqni faoliyat nazariyasi doirasida, insonning amaliy va ijtimoiy faoliyati bilan uzviy bog‘liq holda o‘rgangan [2]. J. Piaje bola nutqini uning tafakkuri rivojlanishining muhim ko‘rsatkichi sifatida tahlil qilib, kognitiv rivojlanish bosqichlarini ajratgan [3]. V. V. Davidov tafakkurni muammoni hal qilish jarayoni sifatida qarab, ta’limda nazariy umumlashtirishni shakllantirish g‘oyasini ilgari surgan [5]. J. Bruner tafakkurni voqelikni tasavvur qilish va anglash usuli sifatida talqin etgan [4]. Nutqning ijtimoiy-madaniy jihatlari E. Sepirning tilshunoslik va antropologiyaga oid ishlarida [6], o‘zbek tilshunosligida esa Sh. Rahmatullayev tadqiqotlarida [8] yoritilgan. Ona tili o‘qitish metodikasida o‘quvchilar nutqini o‘stirish masalalari K. Qosimova va hammualliflarning darsligida tizimli bayon qilingan [12]. So‘nggi yillarda neyrobiologiya tadqiqotlari nutq va tafakkurning miya darajasidagi asoslarini ochib bermoqda: A. Fridericining ishlarida nutqni qayta ishlashda ishtirok etuvchi miya tarmoqlari [9], E. Miller va J. Koen tadqiqotida esa murakkab fikrlash va xatti-harakatni boshqarishda peshona oldi po‘stlog‘ining roli ko‘rsatilgan [11]. Tadqiqotda qiyosiy-tahliliy usul (turli ta’riflarni solishtirish va ularning afzalliklari hamda cheklovlarini aniqlash), tizimli yondashuv (nutq va tafakkurni kognitiv, psixologik, ijtimoiy va neyrobiologik jihatlarning yaxlit tizimi sifatida ko‘rish) hamda sintez va umumlashtirish usullaridan (mualliflik ta’riflarini ishlab chiqish) foydalanildi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Nutq tushunchasiga yondashuvlar

Nutq og‘zaki va yozma, ichki va tashqi shakllarda namoyon bo‘ladi. Og‘zaki nutq bevosita muloqotni ta’minlasa, yozma nutq axborotni qayd etish va keng tarqatish imkonini beradi. Ichki nutq fikrlash jarayoni bilan bevosita bog‘liq, tashqi nutq esa kishilar o‘rtasidagi axborot almashinuvini amalga oshiradi. Nutq qanchalik rivojlangan bo‘lsa, tafakkur ham shunchalik teran bo‘ladi.

Nutq tushunchasiga berilgan asosiy ta’riflarni qiyoslash quyidagi manzarani beradi:

Muallif	**Asosiy g‘oya**	**Yondashuvning cheklovi**
Vigotskiy L. S.	Nutq — tafakkurning tashqi ifodasi va ichki ruhiy jarayonlarni tashkil etuvchi mexanizm [1]	Nutqning ijtimoiy muloqotdagi vazifasi kamroq yoritilgan
Leontyev A. N.	Nutq — faoliyat bilan bog‘liq ijtimoiy muloqot shakli [2]	Ichki psixologik va kognitiv mexanizmlarga kam urg‘u berilgan
Sepir E.	Nutq — madaniy o‘zlikni shakllantirish va idrokni boshqarish vositasi [6]	Tafakkurga ta’siri yetarli ochilmagan
Rahmatullayev Sh.	Nutq — tafakkur va ichki olamning ifodasi, ijtimoiy muhitda taraqqiy etadi [8]	Kognitiv rivojlanishdagi o‘rni batafsil yoritilmagan

Ko‘rinib turibdiki, har bir yondashuv nutqning muayyan jihatiga — kognitiv, faoliyatga oid, madaniy yoki ijtimoiy jihatiga urg‘u beradi. Nutqni to‘liq anglash uchun bu yondashuvlarni uyg‘unlashtirish zarur. Shundan kelib chiqib, quyidagi mualliflik ta’rifini taklif etamiz:

Nutq — inson tafakkuri va ma’naviy olamining tashqi va ichki ifodasi bo‘lib, bilimlarni anglash, uzatish va qayta ishlash jarayonlarini ta’minlaydi. U kognitiv, psixologik, ijtimoiy va madaniy mexanizmlarni qamrab olib, shaxsning idroki, muloqoti va ijtimoiy munosabatlarini shakllantiruvchi asosiy vositadir.

Ushbu ta’rifda nutqning tafakkur bilan bog‘liqligi, ma’lumotni qayta ishlashning kognitiv-psixologik mexanizmlari, ijtimoiy-madaniy ahamiyati hamda ichki va tashqi shakllari birgalikda hisobga olingan.

TAFAKKUR TUSHUNCHASIGA YONDASHUVLAR

Tafakkur bilimlarni qayta ishlash, tahlil qilish, umumlashtirish va yangi xulosalar chiqarishni o‘z ichiga olgan murakkab kognitiv jarayondir. U mantiqiy, abstrakt, ijodiy va tanqidiy fikrlash shakllarida namoyon bo‘ladi.

Muallif yo‘nalish	**Asosiy g‘oya**	**Yondashuvning cheklovi**
I. Kant	Tafakkur — tajribani tartibga solib, bilim hosil qiluvchi faol jarayon [7]	Ijodiy, tanqidiy va ijtimoiy jihatlar ochilmagan
J. Bruner	Tafakkur — voqelikni tasavvur qilish va anglash usuli [4]	Ichki psixologik mexanizmlar kam bayon qilingan
J. Piaje	Tafakkur yosh bosqichlari bo‘yicha tajriba asosida rivojlanadi [3]	Ijtimoiy muhit ta’siri kamroq yoritilgan
Neyropedagogika	Tafakkur miyaning, ayniqsa peshona oldi qismlarining faoliyati bilan bog‘liq [11]	Pedagogik amaliyotga ko‘chirish usullari hali shakllanmoqda

Ushbu tahlil asosida tafakkurning quyidagi mualliflik ta’rifini taklif etamiz:

Tafakkur — inson ongidagi bilim, tajriba va his-tuyg‘ularni qayta ishlash, tahlil qilish, mantiqiy munosabatlarni o‘rnatish, yangi g‘oyalar yaratish va muammolarni hal qilish jarayoni bo‘lib, u kognitiv, ijtimoiy va neyrobiologik

mexanizmlarni o‘z ichiga oladi.

Ta’rif tafakkurning kognitiv asosini, uning mantiqiy va ijodiy xarakterini, ijtimoiy-madaniy omillar bilan bog‘liqligini hamda neyrobiologik asoslarini birlashtiradi.

UMUMIY O‘RTA TA’LIMDA NUTQ VA TAFAKKURNI RIVOJLANTIRISHNING AHAMIYATI

Umumiy o‘rta ta’lim shaxs tafakkuri shakllanishining muhim bosqichi bo‘lib, bu davrda o‘quvchi nutq va tafakkur orqali bilimni o‘zlashtiradi, fikrlarini tartibga soladi va ijtimoiy muloqotga kirishadi. Vigotskiy ta’kidlaganidek, nutq va tafakkur bir-birini to‘ldirib, bilimni o‘zlashtirish jarayonini boshqaradi [1]. Pedagogik amaliyot shuni ko‘rsatadiki, nutqiy ko‘nikmalari yaxshi rivojlangan o‘quvchilar mantiqiy fikrlash, matnni tahlil qilish va o‘z fikrini asoslashda yuqori natijalarga erishadilar [12].

Nutq va tafakkurning uyg‘un rivojlanishi o‘quvchiga:

- fikrni grammatik va mazmunan to‘g‘ri ifodalash;
- tanqidiy tahlil qilish va mustaqil qaror qabul qilish;
- muloqotda o‘z nuqtayi nazarini himoya qilish;
- ijodiy yondashuvni rivojlantirish imkonini beradi.

Shu sababli ta’lim jarayonida nutq va tafakkurni alohida emas, balki o‘zaro bog‘liq holda rivojlantiruvchi metodlardan — muammoli savollar, munozara, matn yaratish va fikrni asoslashga qaratilgan topshiriqlardan foydalanish maqsadga muvofiq.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, o‘tkazilgan tahlil quyidagi xulosalarga olib keldi:

1. Nutq va tafakkur o‘zaro uzviy bog‘liq jarayonlar bo‘lib, ulardan birining rivojlanishi ikkinchisining rivojlanishiga bevosita ta’sir qiladi. Bu bog‘liqlik psixologik, lingvistik va zamonaviy neyrobiologik tadqiqotlarda tasdiqlangan.

2. Mavjud ta’riflar (L. S. Vigotskiy, A. N. Leontyev, J. Piaje, J. Bruner, E. Sepir, Sh. Rahmatullayev va boshqalar) nutq va tafakkurning muayyan jihatlarini — kognitiv, faoliyatga oid, madaniy yoki ijtimoiy jihatlarini ochib beradi, ammo ularning hech biri hodisani yaxlit qamrab olmaydi.

3. Muallif tomonidan taklif etilgan ta’riflar nutq va tafakkurni kognitiv, psixologik, ijtimoiy-madaniy va neyrobiologik jihatlarning yaxlit tizimi sifatida tavsiflaydi va ularni rivojlantirish metodikasi uchun nazariy asos bo‘lib xizmat qilishi mumkin.

4. Umumiy o‘rta ta’limda nutq va tafakkurni uyg‘un rivojlantirish o‘quvchilarning mustaqil va tanqidiy fikrlashi, o‘z fikrini aniq ifodalashi va muammolarni hal qilish malakalarini shakllantirishning asosiy shartlaridan biridir.

Keyingi tadqiqotlarda taklif etilgan nazariy asos negizida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining nutqi va tafakkurini rivojlantirishga qaratilgan metodik tizimni ishlab chiqish va uning samaradorligini tajriba-sinov orqali tekshirish rejalashtirilgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Выготский Л. С. Мышление и речь. — 5-е изд., испр. — Москва: Лабиринт, 1999. — 352 с. URL: https://bim-bad.ru/docs/vygotsky_myshlenije_i_rech.pdf. bim-bad.ru
2. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность. — Москва: Политиздат, 1975. — 303 с. URL: https://search.rsl.ru/ru/record/01006939244.
3. Пиаже Ж. Речь и мышление ребенка. — Москва: Педагогика-Пресс, 1994. — 528 с. URL: Moskva davlat psixologiya-pedagogika universiteti katalogi. Речь и мышление ребенка- Absopac
4. Bruner J. S., Olver R. R., Greenfield P. M., et al. Studies in Cognitive Growth. — New York; London: John Wiley, 1966. — XVIII, 343 p.URL: https://content.www.wellcomecollection.org/works/bzbcyewm. Wellcome Collection
5. Давыдов В. В. Виды обобщения в обучении: логико-психологические проблемы построения учебных предметов. — Москва: Педагогика, 1972. — 423 с.URL: https://search.rsl.ru/ru/record/01007104849.
6. Sapir E. Language: An Introduction to the Study of Speech. — New York: Harcourt, Brace and Company, 1921. — 258 p. URL: https://www.gutenberg.org/ebooks/12629. — Ochiq elektron matn. gutenberg.org
7. Кант И. Критика чистого разума. — Москва: Мысль, 1994. — 591 с.URL: https://ci.nii.ac.jp/ncid/BB02985072.
8. Rahmatullayev Sh. Hozirgi adabiy o‘zbek tili. — Toshkent: Universitet, 2006. — 476 b. URL: https://glottolog.org/resource/reference/id/576273.
9. Friederici A. D. Language in Our Brain: The Origins of a Uniquely Human Capacity. — Cambridge, MA: MIT Press, 2017. — 304 p.URL: https://mitpress.mit.edu/9780262036924/language-in-our-brain/. mitpress.mit.edu
10. O‘zbekiston Respublikasining «Ta’lim to‘g‘risida»gi Qonuni. — 2020-yil 23-sentabr, O‘RQ-637-son // Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi.URL: https://lex.uz/docs/-5013007. lex.uz
11. Miller E. K., Cohen J. D. An Integrative Theory of Prefrontal Cortex Function // Annual Review of Neuroscience. — 2001. — Vol. 24. — P. 167–202.URL: https://doi.org/10.1146/annurev.neuro.24.1.167. annualreviews.org
12. Qosimova K., Matchonov S., G‘ulomova X., Yo‘ldosheva Sh., Sariyev Sh. Ona tili o‘qitish metodikasi. — Toshkent: Noshir, 2009. — 352 b.URL: To‘liq PDF.